

УДК159.9:32 + 316.6:342.7

DOI: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).153](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).153)

Духневич Віталій Миколайович

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-0115-5517

greyeyed76@gmail.com

ГІБРИДНА ВІЙНА: “ЗОНИ РИЗИКУ” І ВИКЛИКИ ДЛЯ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ЗЛАГОДИ

Презентовано основні положення соціально-психологічної концепції запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері, пов'язаним зі збройним протистоянням на сході країни. Представлено головні внутрішні і зовнішні фактори, які призводять до виникнення і поширення негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері країни або породжують відповідні причини та умови. Визначено основні тенденції прояву таких явищ: 1) зростання маргіналізації суспільства внаслідок розмивання загальноукраїнської ідентичності; 2) наростання труднощів у побудові програм перспективного майбутнього; 3) посилення взаємозв'язку негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері та криміналізації побутових конфліктів; 4) підвищення сенситивності громадян до маніпулятивних впливів (у тому числі через ЗМК) з боку агресора; 5) посилення маніпулятивних впливів з боку агентів внутрішньої політики задля досягнення парціальних політичних цілей; 6) поширення настроїв, які перешкоджають інтеграційним процесам у суспільстві; 7) посилення комбінованого впливу різних внутрішніх і зовнішніх – соціальних, політичних, економічних та інших – факторів на виникнення й поширення негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері. Запобігання негативним психологічним явищам слід розуміти як розроблення комплексу рекомендацій, прийомів та дій суб'єктів громадянського суспільства, спрямованих на запобігання прояву (профілактику) та зменшення можливих наслідків впливу цих явищ на суспільні та політико-правові процеси. Протидію негативним психологічним явищам запропоновано тлумачити як комплекс рекомендацій, прийомів та дій, спрямованих на припинення, мінімізацію та (або) ліквідацію наслідків проявів негативних наслідків у політико-правовій сфері. Представлено ключові напрями запобігання та протидії таким негативним психологічним явищам. Окреслено групи завдань: 1) щодо запобігання наслідкам прояву негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері, 2) щодо боротьби з ними та 3) щодо їх мінімізації та (або) ліквідації. Запропоновано бачення основних заходів щодо запобігання таким явищам (їх профілактики). Визначено ресурсність громадянської злагоди як механізму пошуку та відновлення миру і паритетності між суб'єктами. Означено підходи до використання ідей громадянської злагоди для побудови образу спільного перспективного майбутнього та пошуку узгодженої позиції громадян та груп, що мають різні погляди і переконання.

Ключові слова: політико-правова свідомість; ідентичність; злагода; примирення; негативні психологічні явища; конфлікт.

HYBRID WAR: “RISK ZONES” AND CHALLENGES FOR BUILDING CIVIL CONSENT

Vitalii M. Dukhnevych

Ph. D. in Psychology, Senior Researcher,

Head of the Laboratory of Psychology of Politico-Legal Relationships,

Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0115-5517
greyeyed76@gmail.com

The main provisions of the socio-psychological concept of prejudice and counteraction to negative psychological phenomena in the politico-legal sphere related to the armed confrontation in the East of Ukraine are presented. The main tendencies of the following phenomena are identified: 1) the increase of the marginalization of society due to the erosion of the national identity; 2) increasing difficulties in building programs for the future; 3) strengthening the interconnection of negative psychological phenomena in the political and legal sphere and criminalization of domestic conflicts; 4) increase of sensitivity to manipulative influence (including mass media) of the aggressor; 5) increasing manipulation by domestic policy agents in order to achieve partial political goals; 6) growth of attitudes that impede integration processes in society; 7) strengthening the combined influence of various internal and external social, political, economic and other factors on the emergence and spread of negative psychological phenomena in the politico-legal sphere. Prevention of negative psychological phenomena should be understood as the development of a set of recommendations, techniques and actions of civil society actors aimed at preventing the manifestation (prophylaxis) and reducing the possible consequences of the impact of these phenomena on social and politico-legal processes. It is proposed to interpret the opposition to the negative psychological phenomena as a set of recommendations, techniques, and actions aimed at stopping, minimizing, and (or) eliminating the consequences of manifesting negative consequences in the politico-legal sphere. The directions of prevention and counteraction of negative psychological phenomena in the politico-legal sphere are presented. The groups of tasks are defined 1) to prevent the consequences of the manifestation of negative psychological phenomena in the politico-legal sphere, 2) to combat them, and 3) to minimize and (or) eliminate them. The vision of the main measures for prevention (prophylaxis) of such phenomena is offered. The resource of civic consent as a mechanism for finding and restoring peace and parity between subjects is identified. Approaches to the use of ideas of civic consent for the construction of the image of the common perspective future and the search for the consent of citizens and groups with different views and beliefs are outlined.

Keywords: politico-legal consciousness; identity; harmony; reconciliation; negative psychological phenomena; conflict.

Постановка проблеми. Очевидно, що гібридне протистояння на території України, яке використало керівництво РФ для анексії АР Крим та створення осередку воєнних дій на сході України, розпочалося значно раніше, ніж революційні події на Майдані незалежності у Києві в кінці 2013 – на початку 2014 року. Ефективність та спроможність будь-якої держави визначається, зокрема, й тим, як розгортається і реалізується просування тих чи інших ідей та образів перспективного майбутнього. І, відповідно, кожна держава розробляє та реалізує, в ідеалі, свою систему противаг, щоб запобігти діяльності (як зовні, так і всередині країни) тих організованих та індивідуальних суб'єктів, що поширюють деструктивні ідеї в соціумі та руйнують його єдність.

Пропаганда “російського світу”, активно розгорнута в російських ЗМК (на телебаченні, у друкованих та в інтернет-виданнях), у соціальних мережах та через різного роду “громадські” організації “патріотичного” спрямування, власне, тільки активізувалася з початком окупації Криму та воєнних дій на сході. Активно використовувалися чутки та інші міфологеми, що презентували альтернативну модель світу, без “бандерівців, що прийшли за рабами”, і без “націоналістів, що розпинають дітей”. У ситуації невизначеності така пропаганда була спрямована на руйнування загальноукраїнської ідентичності і мала показувати переваги “стабільного та надійного російського світу”.

Не заступаючи на територію професійної компетенції політологів, медійників, політиків, представників органів державної влади та інших фахівців, зазначимо, що розроблення цілісних програм протидії таким впливам є завжди актуальним завданням,

зокрема й для психології, оскільки саме до сфери психологічної науки та практики належать питання розроблення і верифікації рекомендацій щодо зміцнення загальноукраїнської ідентичності та відновлення соціальної злагоди й порозуміння в часи соціальних потрясінь. Анексія Росією Криму, воєнні дії на території Донецької та Луганської областей, умовний поділ суспільства на тих, хто вважає ці події інспірованими зсередини, і на тих, хто шукає винуватців зовні, є саме тими маркерами, що визначають необхідність усебічного вивчення та узагальнення тих психологічних реалій, що супроводжують гібридне протистояння на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. З'ясуванню витоків і причин розвитку воєнного конфлікту присвячені праці вітчизняних дослідників Є. Головахи, І. Кононова, І. Руценка та І. Дубровського, І. Семиволоса та ін. Політико-правовий аспект ситуації на сході нашої країни вивчають відомі фахівці в політичній, правовій, економічній та соціальній галузях, зокрема В. Горбулін, В. Брехуненко, М. Дем'яненко, П. Гай-Нижник, С. Ільченко, В. Трегубов та ін. Окремі психологічні дослідження стосуються проблематики ПТСР (Т. Титаренко з колегами), громадянської компетентності (І. Жадан, С. Позняк, І. Остапенко та ін.), спільнот в умовах воєнних дій (В. Васютинський, Л. Коробка та ін.) тощо.

Співробітники лабораторії психології політико-правових відносин ІСПП НАПН України провели масштабне дослідження проблематики негативних психологічних явищ, що супроводжують воєнні дії на сході країни. Загалом дослідженням у 2017–2019 роках було охоплено понад 1700 осіб. Зацікавлений читач може ознайомитися з його результатами у відповідних публікаціях (Духневич, 2018; 2019; Кочубейник, 2017; Осадько, 2017). У межах цієї статті ми спробуємо представити певні узагальнення, зроблені під час розроблення соціально-психологічної концепції запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері, пов'язаним із збройним протистоянням на сході країни.

Мета статті полягає у визначенні ключових напрямів протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту та окресленні зон ризику для досягнення громадянської злагоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Анексія Росією Криму та воєнні дії на сході України актуалізували цілий комплекс негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері, що стоять на заваді поширенню ідей громадянської злагоди та єдності, гальмують формування загальноукраїнської ідентичності громадян. Негативні психологічні явища в політико-правовій сфері, пов'язані зі збройним протистоянням на сході країни, визначено як явища індивідуальної свідомості та суспільної життєдіяльності, що проявляються в процесах взаємодії особистості та груп із соціумом під час вирішення складних, проблемних питань політико-правового змісту. Раніше ми вже презентували наше бачення певних аспектів таких явищ та їх групування за соціально-психологічною і політико-правовою ознаками (Духневич, 2018). Тож спробуємо відтак тезово викласти запропоновані колективом лабораторії психології політико-правових відносин ІСПП основні положення соціально-психологічної концепції запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері, пов'язаним зі збройним протистоянням на сході країни, а також показати можливості використання ідеї громадянської злагоди для створення умов єднання громадян, що мають різні політичні переконання та погляди на природу подій на сході України.

Важлива ремарка. Ми свідомі того, що окремі положення запропонованої концепції мають мультидисциплінарний характер. Фіксація лише на суто психологічних реаліях, на наш погляд, не є ефективною, оскільки запобігання та протидія, за визначенням, повинні мати цілісний характер, щоб бути дієвими. Відповідно, окремі аспекти запропонованої нами концепції адресовані не лише психологам, проте можуть бути наповнені психологічним змістом за рахунок розроблення в подальшому відповідних програм психологічного супроводу тих чи інших управлінських рішень, спрямованих на досягнення громадянського порозуміння та злагоди.

Аналіз публікацій, присвячених проблематиці воєнних дій, узагальнення результатів практичних досліджень на основі використання якісної методології (фокус-групи та глибинні інтерв'ю) дали змогу визначити *основні тенденції* негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері у зв'язку з воєнними діями на сході: 1) зростання маргіналізації суспільства внаслідок розмивання загальноукраїнської ідентичності; 2) наростання труднощів у побудові програм перспективного майбутнього; 3) посилення взаємозв'язку негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері та криміналізації побутових конфліктів; 4) підвищення сенситивності громадян до маніпулятивних впливів (у тому числі через ЗМК) з боку агресора; 5) посилення маніпулятивних впливів з боку агентів внутрішньої політики задля досягнення парціальних політичних цілей; 6) поширення настроїв, які перешкоджають інтеграційним процесам у суспільстві; 7) посилення комбінованого впливу різних внутрішніх і зовнішніх – соціальних, політичних, економічних та інших – факторів на виникнення і поширення негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері.

Виникнення і поширення негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері країни має певні політико-історичні передумови, пов'язані як із внутрішніми економічними, політичними, соціальними, міжнаціональними, конфесійними суперечностями, так і із зовнішніми факторами. На нашу думку, основними *внутрішніми факторами*, які зумовлюють виникнення і поширення негативних психологічних явищ або породжують відповідні причини та умови для цього, є: 1) міжетнічні, регіональні та інші соціальні суперечності (що через певні обставини систематично не вирішуються на державному рівні або використовуються окремими політичними суб'єктами для досягнення вузькокорпоративних політичних інтересів); 2) наявність умов (політико-правових, соціальних, економічних тощо) для діяльності радикально налаштованих осіб та об'єднань; 3) труднощі з упровадженням у систему загальноосвітньої та вищої школи спеціальних групових (зокрема тренінгових) форм роботи, що давали б змогу молоді навчатися ефективно розв'язувати суспільні суперечності, обстоювати свої інтереси, слухати інших та аргументувати власну точку зору; 4) невірненість серед громадян і політиків узгодженого бачення щодо основних (визначних) подій української державності та її історії (зокрема невірненість бачення засад і принципів, на яких має будуватися таке узгоджене бачення); 5) використання політиками наявних світоглядних, етнічних та інших суперечностей для мобілізації свого електорату та симпатиків; 6) недостатня ефективність політичних, інформаційних та інших заходів щодо протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері; 7) неналежний контроль з боку держави за поширенням ідей радикалізму, сепаратизму, пропаганди насильства і жорстокості в інформаційному просторі України; 8) недостатньо ефективна боротьба з організованою злочинністю і корупцією, незаконним обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин; 9) брак державних цільових програм, спрямованих на пошук примирення та відновлення соціальної злагоди.

Основні *зовнішні фактори*, які призводять до виникнення і поширення негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері, такі: 1) наявність у сусідніх державах радикально налаштованих проти України політиків та державних діячів, що мають упереджене ставлення до Української держави, підтримка ними різних мілітаризованих об'єднань (на кшталт російського “казачества»); 2) потужна пропаганда ідей федералізації країни, “нелегітимності” української влади і т. ін. у російськомовних ЗМК, у тому числі створених на окупованих територіях під контролем з боку РФ і для реалізації поставлених нею політичних цілей; 3) поширення ідей сепаратизму, радикалізму, правового нігілізму тощо щодо України через інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернет, соціальні медіа та ЗМК; 4) фінансова підтримка екстремістських організацій та угруповань, що діють на території України, з боку РФ; 5) використання РФ так званих “відпусників”, “зелених чоловічків” (насправді – військових-контрактників) на сході України (та в Криму на початку 2014 року); 6) розпалювання міжетнічної ворожнечі, зокрема через продукування новинних фейків, штучно сконструйованих мемів та меседжів, що викривлюють дійсність та формують

відповідні упередження, негативні настановлення та оцінки щодо України та її громадян; 7) прагнення низки іноземних держав ослабити нашу державу і її позиції у світі, нав'язати свій політичний, економічний чи інший вплив як в окремих регіонах, так і в країні загалом; ж) невиробленість у міжнародному співтоваристві єдиного підходу до визначення причин виникнення і поширення воєнного конфлікту на сході України.

Запобігання негативним психологічним явищам слід розуміти як розроблення комплексу рекомендацій, прийомів та дій для суб'єктів громадянського суспільства, спрямованих на запобігання прояву (профілактику) та зменшення можливих наслідків впливу цих явищ на суспільні та політико-правові процеси. *Протидію негативним психологічним явищам* запропоновано тлумачити як створення комплексу рекомендацій, прийомів та дій, спрямованих на припинення, мінімізацію та (або) ліквідацію наслідків проявів негативних наслідків у політико-правовій сфері. Запобігання та протидія негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері мають бути спрямовані на захист територіальної цілісності країни, основних прав та свобод людини і громадянина, забезпечення й збереження загальнонаціональної ідентичності, соціальної солідарності та справедливості.

Метою запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту є захист особистості, громад та спільнот від деструктивних впливів пропаганди, руйнації єдності українського суспільства, забезпечення громадянської єдності та злагоди. Основними завданнями щодо запобігання та протидії негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері є: 1) виявлення та усунення причин і умов, що призводять до виникнення і поширення таких явищ; 2) протидія поширенню ідеології сепаратизму та активізація роботи з інформаційно-психологічного забезпечення інтеграційних процесів у країні.

Протидія негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері має здійснюватися за такими напрямками: 1) запобігання виникненню таких явищ (їх профілактика); 2) боротьба з ними; 3) мінімізація та (або) ліквідація їхніх наслідків.

Запобігання негативним психологічним явищам у політико-правовій сфері (їх профілактика) потребує роботи за такими напрямками: 1) створення системи протидії ідеології сепаратизму, радикалізму та іншим релевантним явищам; 2) здійснення заходів психологічного характеру, спрямованих на забезпечення захищеності населення. Запобігання негативним психологічним явищам (їх профілактика) у політико-правовій сфері передбачає вирішення низки завдань, серед яких: 1) розроблення і здійснення заходів щодо усунення причин та умов, що призводять до виникнення і поширення негативних психологічних явищ; 2) протидія поширенню ідеології сепаратизму, правовому нігілізму та іншим деформаціям політико-правової свідомості, що руйнують загальноукраїнську ідентичність, шляхом розроблення заходів, спрямованих на зменшення чутливості громадян до маніпулятивних впливів в інформаційному просторі; удосконалення системи інформаційної протидії інтервенціям, що викривлюють реальні факти та події; 3) забезпечення скоординованої роботи органів державної влади завдяки участі громадських та релігійних організацій (об'єднань), інших інститутів громадянського суспільства і громадян задля досягнення громадянської злагоди; 4) проведення моніторингових соціально-психологічних досліджень громадської думки щодо проблем, які можуть мати значний протестний потенціал; полемічних та дискусивних питань, що розділяють суспільство, не можуть мати єдиного, взаємоприйняттого рішення, досягнення порозуміння та згоди щодо яких може бути лише компромісним; 5) проведення круглих столів та групових дискусій із залученням лідерів думок. Такі групові форми роботи повинні йти знизу вгору та масштабуватися від рівня окремої територіальної громади до загальнонаціонального масштабу; 6) проведення інформаційних роз'яснювальних кампаній (зокрема через електронні та друковані ЗМК та соціальні мережі) серед громадян щодо найбільш проблемних, дискусивних питань із залученням місцевих лідерів думок; 7) посилення кримінальної відповідальності за

поширення ідей сепаратизму, радикалізму, правового нігілізму тощо через інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернет, соціальні медіа та ЗМК.

Боротьба з негативними психологічними явищами в політико-правовій сфері передбачає вирішення таких завдань: 1) створення відповідних реєстрів негативних психологічних наслідків, спричинених воєнними діями на сході країни; 2) розроблення та реалізація загальнонаціональної програми примирення та пошуку соціальної злагоди і солідарності (як уже зазначалося, така програма має бути побудована за принципом “знизу-вгору»); 3) проведення відповідних круглих столів та групових дискусій із залученням лідерів думок з метою збереження та розвитку загальнонаціональних цінностей та ідентичності, зниження рівня конфліктності щодо соціально чутливих тем; 4) підготовка та забезпечення функціонування спеціальних команд переговорників, діяльність яких спрямована на примирення сторін конфлікту, пошук громадянської й соціальної злагоди та конструктивне вирішення завдань у ситуаціях, коли соціальне невдоволення досягає критичної межі; 5) залучення міжнародної спільноти, зокрема міжнародних правозахисних організацій та міжнародних судів, до правової оцінки ситуації, що склалася на окупованих територіях.

Мінімізація та (або) ліквідація наслідків проявів негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері передбачає вирішення таких завдань: 1) розроблення та реалізація психологічних програм супроводу реінтеграційних процесів для громадян, що нині перебувають на окупованих територіях, біля лінії розмежування; 2) розроблення та реалізація комплексів заходів, спрямованих на зниження рівня мілітаризації суспільної свідомості; 3) розроблення заходів, спрямованих на збереження й розвиток загальнонаціональних цінностей та ідентичності, зниження рівня політичних, соціальних, національних і конфесійних суперечностей, які можуть призвести до посилення конфліктної ситуації; 4) створення системи організаційних, правових та інших заходів, спрямованих на реінтеграцію громадян, що нині перебувають на окупованих територіях та отримали паспорти РФ, в український політико-правовий та соціокультурний простір, зокрема психологічне забезпечення відповідних розробок та проведення таких заходів.

Діяльність із мінімізації і (або) ліквідації наслідків проявів негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері має бути спрямована на вирішення таких основних завдань: 1) недопущення (мінімізація) людських втрат, виходячи з пріоритету життя і здоров'я людини над матеріальними і фінансовими ресурсами; 2) мінімізація наслідків та їхнього несприятливого морально-психологічного впливу на суспільство або окремі соціальні групи.

Серед основних заходів щодо запобігання негативним психологічним явищам (їх профілактики) у політико-правовій сфері такі: 1) нормалізація соціально-політичної ситуації в країні, зокрема шляхом формування та розвитку політичної культури (вплив на прийняття рішень та соціально-політичну ситуацію соціально-конструктивними засобами – через реалізацію механізмів вибору, діалог і т. ін.); 2) зниження рівня соціально-політичної напруженості; 3) скорочення масштабів маргіналізації суспільства, його соціального та майнового розшарування та диференціації; 4) забезпечення соціального захисту населення; 5) інформаційні дії (роз'яснення суті ідеології сепаратизму, насильства, радикалізму та інших негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері, формування стійкого неприйняття громадянами силових сценаріїв урегулювання суспільних суперечностей); 6) культурно-освітні дії (пропаганда соціально значущих цінностей і створення умов для мирного діалогу з політичних, національних, соціальних та інших питань, що мають широкий резонанс або багатозначне тлумачення).

Викладені вище положення дали змогу зробити наступний крок та визначити ресурсність громадянської злагоди як механізму пошуку й відновлення миру та паритетності між суб'єктами, що мають різні погляди на природу воєнних дій на сході, можливості їх завершення та відновлення територіальної цілісності держави. Категорія злагоди, як відомо, має три визначення. Це: 1) мирні, дружні взаємовідносини; 2) взаємна домовленість, угода про спільні дії; згода; 3) узгодженість, гармонія в чому-небудь; злагожденість. Відповідно,

суб'єктом громадянської злагоди є особа в її економічному, соціокультурному, політико-правовому та психологічному вимірах.

Цілком природно, що оформлення солідарного “Ми” можливе там і тоді, коли людина стає активним суб'єктом соціально-політичної дійсності, а значить долучається до формування спільних інтересів як базису для досягнення згоди та знаходження виходу з будь-якого становища. Саме спільність у солідарному “Ми” блокує можливості протистояння та актуалізує необхідність пошуку спільного узгодженого рішення щодо того чи іншого проблемного питання. Саме тому одним із наріжних елементів запропонованої вище концепції є організація і проведення групових обговорень, круглих столів та групових дискусій із залученням лідерів думок за принципом масштабування – від окремої громади до загальнонаціональних обговорень.

Громадянську злагоду варто розглядати у двох ракурсах. З одного боку, ідея громадянської злагоди може стати фундаментом для об'єднання людей з різними поглядами на актуальну соціально-політичну дійсність (наприклад, ідейних супротивників) у зв'язку з необхідністю узгодження образу спільного перспективного майбутнього. З другого боку, ідеї соціальної злагоди можуть стати підсумковим образом досягнення порозуміння між різними групами інтересів та політичних суб'єктів¹, тією чи іншою мірою залучених до проблематики інтеграції тимчасово окупованих територій в український соціокультурний та політико-правовий простір.

Проте громадянська злагода як феномен людського буття має і дві групи недоліків. Перші пов'язані з тим, що громадянська злагода орієнтується на більшість, а значить завжди є і буде меншість, яку не задовольнить те чи інше рішення. Це, зрозуміло, може призводити до непорозумінь, проявів амбіцій, виникнення осередків конфліктів і, в кінцевому підсумку, до ослаблення спільноти, де меншість виявляється заручником більшості. Друга група недоліків пов'язана із самою суттю громадянської злагоди: вона досягається через діалог у системі суб'єктно-суб'єктних стосунків і спирається на принципи довіри, компромісу і толерантності. Проте діалог може бути засобом відстрочення рішення, довіра легко втрачається, компроміс може бути порушений, а толерантність кожен може розуміти по-своєму.

А в ситуації воєнних дій, неготовності політичних акторів (політиків, партій тощо) домовлятися між собою можна однозначно стверджувати, що зазначені недоліки будуть максимально використані різними групами впливу для досягнення власних політичних цілей. Очевидно, що тут потрібна чітка і виважена позиція всіх суб'єктів, що представляють владу, оскільки навіть один вислів такого суб'єкта може спровокувати конфлікт. Яскравий тому приклад – події 12 березня 2020 року, коли радник секретаря РНБО з реінтеграції та відновлення Донбасу Сергій Сивохо не зміг провести презентацію національної платформи примирення і єдності. Як відомо, ветерани полку “Азов” виштовхали Сивохо з його власної презентації. Причиною конфлікту стало те, що пан Сивохо у своєму виступі говорив про внутрішній конфлікт в Україні, а не про війну з Росією (до слова, за результатами соціологічних досліджень (Консолідація..., 2016), така думка не є поодиноким).

Ми не ставили собі за мету спеціально диференціювати всі виклики, що заважають досягненню громадянської злагоди. Очевидно, що вони перегукуються з основними ризиками ідентичності у зв'язку з воєнними діями на сході (Духневич, 2019). Проте вже зараз можна припустити, що *виклики* для побудови громадянської злагоди у зв'язку з воєнними діями на сході країни можуть по-різному конфігуруватися на різних рівнях. На *індивідуальному рівні* вони проявляються через складні комплекси індивідуальних патернів поведінки й дій та залежно від індивідуальних стилів розв'язання суб'єктивних труднощів і

¹ Тут політичних суб'єктів ми тлумачимо в широкому розумінні: політичним суб'єктом є як різні політичні партії та політики, так і представники державних, громадських, волонтерських та інших організацій, а також окремі громадяни, залучені в дискурс цілісності Української держави, ОРДЛО та Криму.

суперечностей. В основі таких патернів та комплексів найчастіше лежать жага помсти, прагнення реваншу, бажання за всяку ціну знищити супротивника або перемогти, невміння і неготовність, небажання вести діалог та домовлятися, мотивація виграшу, різноманітні упередження та настановлення тощо.

На *груповому (спільнотному) рівні* до перелічених викликів додається відстоювання/позиціювання тільки інтересів чи цінностей однієї групи без їх узгодження з інтересами та цінностями іншої сторони; неефективна комунікація представників органів місцевої влади, місцевого самоврядування, громадського сектору, лідерів думок; незалученість до обговорення людей, що мають різні точки зору та представляють різні групи інтересів тощо.

На *суспільному рівні* до викликів додаються ще декілька. Це 1) неефективне визначення лідерів думок або їхня нездатність впливати на аудиторію, щоб презентувати цінності спільноти і показати, як парціальні цінності можуть бути інтегровані в ці загальні цінності; 2) неспроможність політичних еліт використати можливості суспільного діалогу для вироблення узгоджених чи компромісних рішень у зв'язку з воєнними діями на сході України та окупацією Криму Російською Федерацією.

Загалом, ми вважаємо, що ідея громадянської злагоди може стати основою створення умов для єднання громадян, що мають різні політичні переконання та погляди на природу подій на сході України. Можуть бути використані різні *підходи*, що забезпечать результативність на кожному з рівнів:

– *співробітницький*, за якого на перший план виступають необхідність самовизначення сторін та повага до свободи і людської гідності;

– *відновний*, коли на рівні громад відбувається вироблення та узгодження принципів обговорення наслідків тих чи інших подій, вчинків, злочинів тощо окремих громадян (або категорій громадян) і приймається рішення про способи виправлення завданої шкоди та запобігання подібним ситуаціям у майбутньому. Наприклад, цей підхід може бути використаний для обговорення відповідальності тих, хто взяв до рук зброю та брав участь у тих чи інших формах протистояння на початку заворушень у Донецькій та Луганській областях чи в збройному протистоянні тощо;

– *підхід, заснований на правах людини*, що ґрунтується на принципах максимального залучення громадян до обговорення ситуації, можливих рішень та передбачає розподіл відповідальності між усіма суб'єктами громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Воєнні дії на сході України рано чи пізно припиняться, і актуальною стане “війна правд”, що нині, поки тривають бойові дії, ще не так сильно привертає увагу пересічних громадян. Проте й зараз таке відстоювання “своєї правди” більшою чи меншою мірою знаходить вияв у суспільних процесах – як це було, наприклад, коли ветерани полку “Азов” не дали С. Сивохо презентувати Національну платформу примирення і єдності; коли, знову ж таки, ветерани блокують ті чи інші інфраструктурні об'єкти, залучаються до локальних конфліктів із забудовниками; коли громадяни, що не можуть відстояти “свою правду”, блокують дороги, або коли ті, хто втратив майно, близьких у результаті воєнних дій чи окупації Криму, не готові до компромісів з питань повернення Криму і Донбасу та багато іншого. А є ще й ті, хто змушений був залишитися на окупованих територіях чи повернутися за лінію розмежування; або ті, хто отримав російські паспорти, хто так само втратив майно, хто весь цей час слухав потужну російсько-«гебельсівську» пропаганду; ті, хто має свої погляди на природу воєнних дій на сході і чий вподобання та очікування намагаються задовольнити окремі політики чи політичні сили. Це означає, що розроблення і реалізація відповідних програм забезпечення примирення, пошук соціальної злагоди та порозуміння є одним із наріжних завдань сучасної психологічної науки та практики на найближчу перспективу.

Здійснені нами спроби визначити природу і зміст негативних психологічних явищ у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту на сході країни, запропоновані підходи до визначення заходів, спрямованих на запобігання таким явищам, а також їх

подолання, дали змогу окреслити ресурсність громадянської злагоди як механізму пошуку та відновлення миру і паритетності між різними суб'єктами громадянського суспільства. Запропоновані матеріали, сподіваємось, допоможуть у подальшому організувати відповідні майданчики для суспільного обговорення та ухвалення рішень щодо мінімізації наслідків воєнних дій на сході. Варто також пам'ятати, що більшість завжди має забезпечувати можливість парціальних рішень, створювати умови прозорості в діалозі, сприяти виконанню окреслених вище принципів побудови громадянської злагоди та забезпечувати конструювання та розвиток образу спільного перспективного майбутнього для всіх громадян.

Список використаних джерел

Духневич, В. М. (2019). Негативні психологічні явища в політико-правовій сфері і ризику ідентичності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 43(46), 38–46.

Духневич, В. М. (2018). Психологічні наслідки воєнного конфлікту на Сході: теоретичний аналіз явищ політико-правової сфери. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 41(44), 31–45.

Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії. (2016). Взято з http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/12_16_2016/Identi-2016.pdf.

Кочубейник, О. М. (2017). Правовий нігілізм: трансвербальні компоненти в дискурсі “верхів” і в дискурсі “низів”. *Проблеми політичної психології*, 5(19), 190–200.

Осадько, О. Ю. (2017). Проблема вибору особистістю способів політико-правового самовизначення в ситуації соціальних потрясінь. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 40(43), 13–23.

References

Dukhnevych, V. M. (2019). Nehatyvni psykholohichni yavyshecha v polityko-pravovii sferi i ryzyky identychnosti [Negative psychological phenomena in the political and legal sphere and risks of identity]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 43(46), 38–46. (in Ukrainian)

Dukhnevych, V. M. (2018). Psykholohichni naslidky voiennoho konfliktu na skhodi: teoretychnyi analiz yavyshech polityko-pravovoi sfery [Psychological Consequences of the Military Conflict in the East: A Theoretical Analysis of Political and Legal Phenomena]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 41(44), 31–45. (in Ukrainian)

Kochubeinyk, O. M. (2017). Pravovyi nihilizm: transverbalni komponenty v dyskursi “verkhiv” i v dyskursi “nyziv” [Legal nihilism: transverbal components in the discourse of “tops” and in the discourse of “bottoms”]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5(19), 190–200. (in Ukrainian)

Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy. Informatsiino-analitychni materialy do fakhovoi dyskusii [Consolidation of Ukrainian society: ways, challenges, perspectives. Information and analytical materials for the Professional discussion]. (2016). Retrieved from http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/12_16_2016/Identi-2016.pdf. (in Ukrainian)

Osadko, O. Yu. (2017). Problema vyboru osobystistiu sposobiv polityko-pravovoho samovyznachennia v sytuatsii sotsialnykh potriasin [The problem of personal choice of ways of political and legal self-determination in the situation of social upheaval]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 40(43), 13–23. (in Ukrainian)